

Hugo Treffneri Gümnaasium

Andreas Eskor

12.b klass

**Erinevused eesti ja vene emakeelega õigeusklike vahel ikoonide
näitel**

Uurimistöö

Juhendaja PhD Liina Eek

Kaasjuhendaja õp Tiina Niitvägi-Hellamaa

Tartu 2020

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Õigeusu kirik Eestis	5
2. Ikoonid õigeusu kirikus	7
2.1. Ikoonide ajaloost kristlikus kirikus	7
2.2. Õigeusu kiriku ikooniteoloogia	9
2.3. Ikoonidest Eesti õigeusu kirikus.....	11
3. Metoodika.....	12
3.1. Kasutatud kirjanduse ülevaade	12
3.2. Uuringu sihtgruppide valim.....	13
3.2.1. Koguduste valim	13
3.2.2. Intervjueeritavate valim.....	13
4. Intervjuu vormis uuring.....	14
4.1. Intervjueeritud uuritavatest.....	14
5. Tulemused	16
5.1. Ikooni määratlemine.....	16
5.1.1. Ikooni mõtestamine õigeuskliku jaoks	16
5.1.2. Ikoonide abiga seotud religioossed kogemused	18
5.2. Ikoonide roll väljaspool kirikut	19
5.2.1. Ikoonide hulk kodus ja mujal	19
5.2.2. Ikoonide paigutus kodus.....	19
5.2.3. Koduste ikoonide päritolu	20
5.2.4. Ikooni kaasamine kodusesse palveellu.....	20
5.3. Lemmikpühakud ikoonide näitel.....	21
5.3.1. Pühakud ja sündmused ikoonidel	21
5.3.2. Pühakute seostamisest kindlate valdkondadega	22
6. Arutelu.....	24
Kokkuvõte	27
Резюме	29
Kasutatud allikad.....	31
Käsitirjalised materjalid.....	32
Lisa 1. Intervjuu küsimustik eesti keeles	33
Lisa 2. Intervjuu küsimustik vene keeles	34
Summary	35
Autorideklaratsioon	36

Sissejuhatus

Tihti on mõnda usuühendusse kuulumine seotud inimese rahvusliku ja emakeelepõhise taustaga. Rahvuslik enesemääratlus määrab paljuski inimese usulise käitumise, seda iseäranis tugevalt õigeusklike maade ja rahvaste puhul. 2011.a rahvaloenduse andmete järgi on õigeusk Eesti elanike seas levinuim usund, mida tunnistab 16% elanikkonnast (REL: 2011..., lk 1). Alates 19. sajandil aset leidnud venestamisega kaasnenud usuvahetusliikumisest on Eestis kasvanud õigeusklike, sh õigeusklike eestlaste arv (EE 10, lk 595). Õigeusulised kogukonnad erinevad teineteisest lisaks emakeelele ka usulise käitumise poolest. Antud töö teema ongi eeskätt ajendatud isiklikust huvist erineva emakeelega õigeusklike kommete ja tõekspidamiste vastu. Kuna valdkond on väga lai, on tehtud kitsendus ikoonidega seonduvale, sest need on õigeusklike usulises käitumises üheks tuntuimaks elemendiks ka mitte-ortodokssete inimeste jaoks.

Teemat, kuivõrd eesti ja vene emakeelega õigeusklikud üksteisest erinevad, on varasemalt käsitletud vähe. Siiski näitab ka pealiskaudsem vaatlus, et teatavad erinevused nende kahe usulise grupi elus on. Seni on nimetatud valdkonda põhjalikumalt uurinud eesti religiooniteadlane Liina Eek, kelle tööle ka antud uurimuses viidatakse.

Käesoleva uurimistöö eesmärk on välja selgitada olulisemad usulise käitumise erinevused eesti ja vene emakeelega õigeusklike vahel, võttes vaatluse alla ikooni rolli õigeuskliku elus. Esimeses osas antakse ülevaade ikooniteoloogiast ja kohalikest ikoonitraditsioonidest antud uurimistöö kontekstis. Töö teises osas kirjeldatakse autori läbi viidud uuringut, selle tulemusi ning analüüsitakse neid. Praktilises pooles üritatakse vastus leida kolmele põhilisele uurimisküsimusele:

1. Mis on ikoon õigeuskliku jaoks? (Milliste mõistete ja sõnadega mõtestab usklik ikooni enda jaoks? Kuivõrd erinevad üksteisest tavainimese arusaam ikoonist ja ametlik dogma selle kohta?)
2. Milline on ikooni roll õigeuskliku elus väljaspool kirikut? (Kui palju ikoone on kodus, ja mujal? Kus need asuvad? Kuidas ja mil määral neile tähelepanu pööratakse?)
3. Milliste pühakute poole ikoonide kaudu pööratakse? (Kes on usklike lemmikpühakud? Kelle ikoone tuleb ette kõige rohkem? Milliste murede korral ja missuguste palvetega lemmikpühakute poole pööratakse?)

Uuritavatega viiakse läbi suulises vormis poollahtiste küsimustega intervjuu, nende vastustest vajalik osa transkribeeritakse ning vastused süstematiseeritakse järelduste tegemiseks. Vene keeles läbi viidud intervjuud tõlgitakse täies mahus eesti keelde ja seejärel rakendatakse eeltoodud meetmeid.

Intervjuu läbiviimiseks on valitud kaks eestlaste enamusega Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku (EAÕK) kogudust: Kuressaare Püha Nikolai kogudus ja Tallinna Issandamuutmise kogudus. Lisaks viiakse intervjuud läbi ka EAÕK Värskas Püha Georgiuse koguduses, kuna sealsed setod asetsevad nii geopoliitiliselt kui usukommetelt eestlaste ja venelaste vahel ning seega on huvitav jälgida, mil määral avalduvad nende usulises käitumises emma-kumma uuritava sihtgrupi mõjutused. Venekeelsest kogudustest on valimis EAÕK Tartu Jumalaema Unumise kogudus ning EAÕK Valga Issidori peakirik.

Kõigist kogudustest viiakse intervjuud läbi vaimulikuga ja kahe võimalusel erinevast soost ja vanuserühmast koguduseliikmega, et olemasolevates piirides oleks sihtgrupist esindatud võimalikult erinev arvamus.

1. Õigeusu kirik Eestis

Esimesed teated õigeusu kogudustest ja preestritest Eesti alal pärinevad XI-XII sajandist. Kindlad allikad õigeusu vastu võtnud eestlasest jäävad Novgorodi piiskop Nifonti aega (1130-1156). Eestlaste idanaabriteks olnud ortodokssete slaavlaste religioosset mõjust eestlastele annavad tunnistust eesti keelde vanavene keelest tulnud usulised mõisted, näiteks: rist (*крест*), nädal (*неделя*) jt. Pole teada, et 1030. a Tartu (Jurjevi) vallutanud Kiievi-Vene vürst Jaroslav Tark oleks siinsetele muinaseestlastele vägivaldselt õigeusku peale sundinud, kuid sel ajal rajati Tartusse statsionaarsed õigeusu kirikud. (Aleksius II, 2009, lk 28-30)

Kuni 1721. aastani, mil Eesti läks Uusikaupunki rahuga Vene keisririigi koosseisu, oli õigeusk levinud peamiselt linnades (Saar, 2008). On teada, et 16. sajandil ehitati ortodoksi pühakodasid Narva (*Ibid.*). Pärast Vene võimu kehtestamist sai õigeusk siinsel alal riigiusuna vabamalt levima hakata (Kotšinev, 2007, lk 106-107).

Suurem eestlaste üleminek luterlusest õigeusku toimus Liivimaa kubermangus 1840ndatel: vahemikus 1845-1848 läks õigeusku 17% Liivimaal elanud eesti talupoegadest (Kotšinev, 2007, lk 107). Eestimaa kubermangus nii massilist üleminekut ei toimunud (*Ibid.*). Kõige suurem usku vahetanute protsent, umbes 30% elanikest, oli Saare- ja Muhumaal (Toon, 1997, lk 7). Usuvahetuse põhjuseks võib pidada eesti talupoegade rahulolematust halva elujärgega, milles peeti süüdlasteks saksa mõisnikke (Kotšinev, 2007, lk 107). Arvati, et keisri usu vastu võtmine toob majanduslike hüvesid, kuid nii ei läinud (Schvak, 2015, lk 25). 19. sajandil toimunud eestlaste astumist õigeusku tuntakse tänapäeval venestamisega kaasnenud kirikuvahetusliikumisenä (*Ibid.*, lk 28).

Eesti piiskop Platon (ilmaliku nimega Paul Kulbush) tegutses Eesti Vabadussõja ajal aktiivselt usuelu edendades, mis oli vastumeelne 1918. a lõpus Tartu vallutanud kommunistlikele punaväelastele. Piiskop Platon vangistati 1919. a 2. jaanuari õhtul ning hukati pärast 12 päeva kestnud alandavat vangistust ja piinamist toonase Tartu Krediidikassa keldris. Piiskopmärter Platon kanoniseeriti aastal 2000 Konstantinoopoli Oikumeenilise Patriarhaadi poolt pühakuks ning on esimene eestlane, kellele on selline au osaks saanud. (Stefan, 2013, lk 7-8)

Pärast Vene keisririigi lagunemist ja iseseisva Eesti vabariigi välja kuulutamist otsustati asutada autonoomne Eesti-Apostlik Õigeusu kirik (EAÕK), esimeseks Tallinna ja Eesti piiskopiks sai Pärnu Issanda Muutmise kiriku preester Aleksander (Paulus). Algselt jäi sinne kirik Moskva patriarhaadi jurisdiktsiooni alla. Oluline roll oli EAÕK-s ka kloostritel, mida

asus Eesti territooriumil kolm: Narva Jumalaema Ivironi ikooni naiskogudus, Pühtitsa Jumalaema Uinumise nunnaklooster ning Petseri Jumalaema Uinumise mungaklooster. (Aleksius II, 2009, lk 348-349)

1922. a algatas Konstantinoopoli üleilmne patriarhaat EAÕK üleviimise enda jurisdiktsiooni alla, mis viidi lõpule juuliks 1923. aastal (Schvak, 2015, lk 35-36). Kuna Nõukogude Liidus oli õigeusu kiriku tegevus sel perioodil vägagi piiratud (*Ibid.*, lk 34), ei olnud Moskva patriarhaadil reaalselt võimalust Eesti kiriku tegevust suunata ning antud samm tagas Eesti õigeusu kiriku püsijäämise (*Ibid.*, lk 39-40). Sel ajal oli eesti elanikkonnast õigeusklik umbes 20%, kellest enamus olid eesti rahvusest inimesed (Phidas, 2002, lk 270). Pärast teise maailmasõja lõppu, kui Eesti oli okupeeritud NSVL poolt, polnud Konstantinoopoli patriarhaadil enam võimalust NSVL territooriumil oma vaimulikku võimu kehtestada (Schvak, 2015, lk 39-40). Moskva patriarhaat viis Eesti õigeusklikkonna üle enda alluvusse, Eesti kogudustest moodustati Vene õigeusu kiriku haruna Tallinna piiskopkond (Ajaloolis-..., 2019). Selline olukord jäi kehtima kuni Eesti taasiseseisvumiseni 1991. aastal (*Ibid.*).

Pärast taasiseseisvumist anti Eesti Vabariigis välja seadus, mille järgi pidid kõik tegutsevad kirikud ennast juriidiliste isikutena registreerima (Phidas, 2002, lk 272-273). 1993. aasta sügisel esitaski osa õigeusu kogudustest riigile palve enda registreerimiseks enne II maailmasõda tegutsenud EAÕK õigusjärglasest autonoomse kirikuna; see otsus rahuldati (*Ibid.*). Kuna Eesti autonoomne õigeusu kirik oli pärast taasiseseisvumist tunnustatud nii Konstantinoopoli kui ka Moskva patriarhaadi poolt, esitas mõni kuu hiljem samasuguse palve ülejäänud koguduste nimel Tallinna piiskop Kornelius; seda palvet ei rahuldatud, sest varem oli juba endise EAÕK uus õigusjärglane registreeritud (*Ibid.*). Osa kogudusi otsustas kuuluda nüüdseks ametlikku EAÕK-sse, teised jäid truuks Moskva patriarhaadile (*Ibid.*). Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik (MPEÕK) registreeriti ametlikult alles 2002. aastal (MPEÕK hetkeolukord, 2020). Mõlemad kirikud peavad ennast enne teist maailmasõda Eestis tegutsenud autonoomse EAÕK õigusjärglasteks. Hetkel pole Eesti õigeusu kirikute vahel eelmainitud sündmuste tõlgendamise osas jätkuvalt üksmeelt, kusjuures MPEÕK-sse kuulub 37 kogudust (*Ibid.*) ja EAÕK-sse kuulub 51 kogudust (Õigeusu ..., 2019, lk 135-140).

Lisaks eesti ja vene rahvusest õigeusklikele on järjepidevaks õigeusklikuks kogukonnaks Eestis olnud setod, keda enamasti käsitletakse kui Kagu-Eestis elavat eestlaste etnilist rühma. Setode usuelus on rahvapärимusega segunenud õigeusu traditsioonid olulisel kohal, väga tähtsaks peetakse Petseri kloostrit. Erinevalt teistest Eesti aladest pole setod olnud mõisnike pärisorjad, vaid kasutasid rendi eest Petseri kloostri maid. (Setumaa kogudused, 2018, lk 2-4)

2. Ikoonid õigeusu kirikus

Sõna ikoon tuleb eesti keelde kreeka keelest, kus *εἰκών* (*eikōn*) tähendab pilti, kujutist. Üldise kristliku määratluse järgi on ikoon kultusotstarbeline pühapilt, kus kujutatakse Jeesust Kristust, jumalaema Neitsi Maarjat, pühaks peetavaid piiblitegelasi ja pühakuid ning nendega seonduvaid sündmusi. Kunstitehnika poolest on ikoon tavaliselt tahvelmaal, kuid võib esineda ka reljeefi, seinamaali või mõne muu sobiva kujutava kunsti teose näol. Ikoonid on laialt levinud eelkõige idakristlikus kirikus, kuid neid leidub vähemal määral ka katoliikluses ja teistes kristlikes konfessioonides. (ENE 3, lk 564)

2.1. Ikoonide ajaloost kristlikus kirikus

Ikoonide maalimise ja nende austamisega seonduvad tavad tekkisid juba varakristlikus kirikus. Kõige esimestel sajanditel meie ajaarvamise järgi asusid kristlased kujutama oma õpetuse põhitõdesid, eelkõige kristliku päästega seonduvat, graafiliselt (Bobrinskoi, 2015, lk 11). Vana-Rooma matmispaikade, katakombide, seintel oli päästmise ja lunastuse teema kujutatud pigemini erinevate metafoorsete elementide kaudu, näiteks hea karjane, tuvi, kala, viinamari, laevaankur või rist (*Ibid.*). Pole teada, et roomaaegsed varakristlased oleksid omistanud sellistele seinamaalidele mingeid kultuslikke tähendusi, st neid otseselt austanud või kasutanud neid jumalateenistuslikul otstarbel. Kuigi selline allegooriline seinamaal ei pruugi vastata tänapäevasele klassikalisele ettekujutusele ikoonist, tuleks neid seinamaale siiski käsitleda ikonograafia nurgakivina.

Klassikalisemas stiilis ikoon tahvelmaali näol hakkas välja kujunema 2.-3. sajandil pKr. Selle ajastu kunstnikud asusid hilisantiigi ilmaliku portreemaali eeskujul kujutama tahvelmaalidel Jeesust Kristust, hiljem ka teisi pühi inimesi. Erinevalt seinamaalidest omandas selline vaimulik portreepilt usklike jaoks ka juba kultusliku tähenduse. Järgnevatel sajanditel allutati ikoonimaal vaimulike poolt kindlatele ülesehituse ja kujutusviisi reeglitele ehk tekkisid esimesed ikonograafiareeglid. (ENE 3, lk 564)

Kristlik kirik on läbi oma kahe tuhande aastase ajaloo näinud hulgaliselt kriise, mille otseseks või kaudseks põhjuseks on olnud ikoonid ja pühakujud. Neist märgilisemad on Elvira kirikukogu (300. a) ikoone hukkamõistev otsus; esimene pildirüüste ajajärk (723.-780. a) ja reformatsiooniga kaasnenud pildirüüste (16. saj). Kindel komme kujutada Kristust ja pühakuid piltidel ning viia need pildid kirikusse kujunes välja Rooma keiser Constantinuse-aegsel (eluaastad 272-337) kristluse võidukäigu ajajärgul. (Bobrinskoi, 2015, lk 11)

Kuigi kuni 8. sajandini polnud ikoonide austamine ametlikult ühegi kirikukogu otsusega keelatud, esines usklikkonna seas sellest hoolimata sellele tegevusele vastasseisu. Pühapiltide vastased töid põhjendusteks ikoonidega seotud ebasüüdsad praktikad mõningates kogudustes, nt keiser Miikael Kokutaja kirjutab: „Nad valivad pühakute pildid, et neid laste ristivanemadena tarvitada [kasutada inimestest ristivanemate asemel ikoone]... Mõned preestrid on harjunud pühakujudelt värvi kraapima, et segada seda leiva ja veini hulka ning jagavad peale teenistust segu rahvale.“ Samuti nähti vastuolu ühega Moosese kümnest käsust: „Sa ei tohi enesele teha kuju ega mingisugust pilti sellest, mis on ülal taevas... Sa ei tohi neid kummardada ega teenida...“ (2Ms 20:4-5). Ikoonide pooldajad väitsid jällegi, et need on vajalikud kirjaoskamatutele usu õpetamiseks ning et austus on suunatud pildil kujutatule, mitte selle füüsilisele poolele. On fakt, et 3.- 8. sajandil segunes pühakujude austamine tõesti kõiksugu ebausuga ja liialdustega. (Bobrinski, 2015, lk 12-13)

Enamikule eeltoodud põhjendustele toetudes algas 723. aastal pildirüüste, kus järgneva kuuekümnepäevase jooksul hävitati ja keelati kirikuisade ja Bütsantsi keisri heakskiidul kõik ikoonide, muude pühakujude, reliikviade, pühakute ja Jumalaema austamisega seonduv. Keeld kõigile pühakujudele sai ametlikuks aastatel 726-729, kui Bütsantsi keiser Leo III andis välja sellekohased ediktid ehk määrused. Kuna riigivõim tegutses vahendeid valimata ikoonikultuse vastu, olid paraku tavalised ka verevalamised ikoonide hävitajate ja pooldajate vahel, nendest märkimisväärsem on Chalkopatreia kristlaste tagakiusamine. Antud perioodist pärineb palju vaimulike jutlusi ja kirjutisi, mis selgitavad ikoonide tähendust, neist tuntumaid näiteks Damaskuse püha Johannese (u 680.- u 750.a) sulest. Mõistagi oli selle liikumise algatamises oma roll ka tollase kristliku maailma äärealasid (peamiselt Väike-Aasiat) vallutanud islamistidel, kuna islamiusus on keelatud igasugune inimeste kujutamine. (Bobrinski, 2015, lk 13-16)

Olukord hakkas otsustavalt paranema keiser Leo IV Kasaari surma järel (780. a), kui võimule tuli tema lesk Irene, kes oli andunud pühakujude pooldaja. Ikoonide austamine muudeti jälle legaalseks aastal 787 Nikaia toimunud VII üleilmsel kirikukogul, kus sõnastati ikooniteoloogia põhidogmad, mis on õigeusu kirikus mõningate vahepealsete täpsustustega kehtivad tänapäevani. Nikaia kirikukogu materjalid jõudsid paraku aga läände, eeskätt tollasesse Frangi riiki, halvasti tõlgituna ning see tekitas pühapiltide suhtes vastumeelsust Frangi keisris Karl Suures. Tema mõju all oli ka toonane paavst Hadrianus, kes keelas küll pühakujude hävitamise, kuid ei soosinud nende austamist. Selle tulemusena võeti Frankfurdi (794. a) ja Pariisi (825. a) kirikukogudel vastu otsused, mille järgi võib ikoonidel olla ainult

moraalne sisu. Sellest ajast jäidki lääne ja ida vahele lahkarvamused ikoonide osas, kuna idakristlastest õigeusklikud omistavad ikoonile jumalikku kohalolu, kuid lääne katoliiklased arvavad pühadel piltidel olevat ainult õpetusliku sisu. Need sündmused andsid eelduse lääne poolt eiratud õigeusu kiriku ikooniteoloogia välja kujunemiseks. (Bobrinskoi, 2015, lk 13-20)

Kuigi ikoone puudutavate kirikutülidega ja -vaidlustega 8.-9. sajandil kaasnes palju verevalamist ja väärtuslike pühapiltide hävitamist, on toimunud sündmustel ka positiivne külg. Nimelt arendasid tüli osapooled sel ajal aktiivselt ikooniteoloogiat ja -vagadust ning toona välja töötatud põhimõtted on idakirikus kehtivad tänapäevani (Laats, 2014).

2.2. Õigeusu kiriku ikooniteoloogia

Ikooniteoloogia on õigeusu kiriku põhidogma, mis on sõnastatud Nikaia VII üleilmsel kirikukogul vastasseisuna ikonoklastidele. Õigeusu kirikus pole ikoon pelgalt dekoratiivne element (Clement, 2015, lk 35). Kogu oma olemuses on tegu püha kunstiga, lahutamatu osaga liturgiast, mis kannab endas „võimalust tunda Jumalat ja saada temaga üheks“ (*Ibid.*, lk 35). Pühakuju ikooni näol on püha Vassiili Suure järgi „...olemuselt selle algkuju jäljendus“ ning väljendab tervikuna õigeusu kirikut (Aleksios, 2015, lk 45).

Sellele, milline peab pilt olema, et tegu oleks ikooniga, ei ole õigeusu kirikus väga selgesõnalisi reegleid. Objekti ikooniks olemine eeldab eelkõige seda, et teda austatakse Nikaia VII üleilmse kiriku dogma järgi ikoonina. Küll aga on ranged nõuded ikoonide maalimisele. Kuna valminuna on ikoon püha objekt, mida kasutatakse liturgias, on ka ikoonimaalimine jumalateenistuslik toiming. See tähendab, et ikoone ei või valmistada vabas tehnikas, oma äranägemise järgi. Õigeusu kiriku nurgakiviks on kahtlemata ka kirikuisade pärimus, traditsioonid, mis määravad üpris rangelt enamiku usupraktikaid, sh ikoonidega seonduva. Ikoonimaal kui kunstitehnika on ajaloo vältel vähe muutunud, jäädes üpris traditsiooniliseks. Kõige kõrgemal tasemel oli ikoonimaal bütsantsi ja vanavene koolkondades (ENE 3, lk 564), mille reeglitega ikooni väljanägemine suuresti määratud ongi, kuna ei ole aktsepteeritav tüüpiliste kompositsioonide muutmine või varasematest vormidest kõrvale kaldumine.

Kui ikoonil objektina väga selge ja ühene definitsioon puudub, siis seevastu nende austamine ja muud praktikad on vägagi kindlalt määratletud. Põhireeglid on paika pandud Nikaia VII üleilmse kirikukogu avalduses: „Niisiis, sammudes kuninglikul teel ja järgides meie pühade isade Jumalast sisendatud õpetust ja katoelse kiriku pärimust... Otsustame meie täpselt ja pärast põhjalikku läbitöötamist, et samamoodi nagu püha ja elavakstegeva risti puhul, on ka

pühade ja väärtuslike maalitud või kivitükkidest või mistahes teises tehnikas sellel eesmärgil tehtud ikoonide koht Jumala pühades kirikutes, karikatel, teenistusrõivastel, seintel ja lagedel, majades ja teedel, kujutagu need siis meie Issandat ja päästjat Jeesus-Kristust, meie laitmatut valitsejat ja püha Jumalaema või ingleid või pühi ja austatud inimesi. Sest iga kord, kui me näeme nende kuju pildil, meenutab see meile nende algkuju, me armastame neid enam ja me ihkame neid enam austada ja kujusid suudeldes avaldame me austust nende vastu, mitte ei teeni neid, sest teenimine kuulub meie usu järgi üksnes jumalikule, vaid samamoodi kui avaldame austust kallile ja elavakstegevale ristile, nagu ka pühakirjale ja teistele kallitele asjadele, mida me austame esivanemate kombe kohaselt suitsutamise ja küünalde põletamisega. Sest pildil kujutatu austamine kandub kujutatule ja see, kes ikoone austab, austab sellel kujutatud isikut...” (Bobrinskoi, 2015, lk 17)

Nikaia kirikukogu määratlusest tähtsaimaks võib pidada, kuidas öeldakse selgelt, et ikoone austatakse, mitte ei teenita, „sest teenimine kuulub meie usu järgi üksnes jumalikule“. See välistab vastuollu mineku juba eelpool toodud Moosese esimese käsuga, mis ütleb: „Sa ei tohi enesele teha kuju ega mingisugust pilti sellest, mis on ülal taevas... Sa ei tohi neid kummardada ega teenida...” (2Ms 20:4-5). Eeltoodud avalduses välistatakse kahtlus, et ikooni teenitakse – nagu öeldud, seda hoopis austatakse. Püha Johannes Damaskusest selgitab, et keeld „sa ei tohi neid teenida“ keelab inimesi teenimast loodut Looja asemel (Palli, 2015, lk 24). Icoonide austamise kaudu aga teenitakse ikkagi Loojat, kuna ei palvetata mitte ikooni, vaid sellel kujutatu poole.

Samuti ei ole ikooni ees kummardamine ja selle suudlemine samane ikooni kui maise objekti kummardamisega, seda kinnitab väljendus: „...kujusid suudeldes avaldame me austust nende vastu, mitte ei teeni neid...“. Püha Johannes Damaskusest selgitab, et kummardamisel on erinevaid liike. Esiteks kummardamine, vaimne teenistus ühele ainsale ja tõelisele Jumalale ning teiseks kummardamine austuse märgiks Jumalale oma austust väärivate sõprade ja teenrite ees ehk lihtsamalt öeldes viisakusavalduse märgiks (Palli, 2015, lk 26-27). Neist variantidest esimese rakendamine ikoonidele oleks tõepoolest vaadeldav ebajumalateenistusena, kuid ikooni ees kummardatakse eelkõige austuse pärast tema jumalikule olemusele. Seetõttu pole ikoonide austamise praktika vastuolus Moosese esimese käsuga.

Eeltoodud järelduste tegemist oleks siiski võimalik kriitilise pilguga hinnata pühakirja endale sobivaks väänamiseks. Teatavasti juudid Teises (hiljem ka viiendas) Moosese raamatus toodud käsust ka sõna-sõnalt kinni pidasid ning midagi jumalikku pildidel ei kujutanud. Kuna

Vana Testamendi aegu oli Jumal ilmunud ainult sõnas, siis polekski olnud teda võimalik pühaduse teotuseta kujutada (Clement, 2015, lk 36-37). Kristlased aga söandavad jumalikke sündmusi pühapiltidel kujutada, sest Kristus näitas ennast inimkonnale nii tõelise inimese kui ka Jumalana. Kristuse sündimise ehk Jumala lihakssaamisega sai Jumal inimeseks, mistõttu on õigustatud teda kujutada ka pühapiltidel, ja kuna Kristus on üks isik, mitte kaks (temas on läbi põimunud nii jumalik kui ka inimlik loomus), siis ei näita ikoonid mitte pelgalt tema inimlikku poolt, vaid ka igavest jumalikkust (Ware, 2001, lk 73). Seetõttu osutavad ikoonid Kristuse läbi maailma tulnud inimesearmastusele ning lubavad Jumalat austada füüsiliselt nähtavate objektide kaudu. Võib öelda, et ikoonide austamine ongi suuresti põhjendatud Jumala inimeseks saamise kaudu.

2.3. Ikoonidest Eesti õigeusu kirikus

Ikoonid on kahtlemata kõigi õigeusu pühakodade juurde kuuluv element. Eesti aladel on õigeusk eksisteerinud juba aastasadu ning seepärast on siinsetele aladele sattunud ka küllalt palju eriilmelisi pühapilte. Väga vanu ikoone Eesti aladelt säilinud pole, kuna nii-öelda vallasvarana on need leidnud tee mujale või hoopiski kaduma läinud. Kõige vanemaid ikoone Eesti aladelt võib leida ikonostaaside koosseisust, kuna erinevalt kirikus üksikult paiknevatest ikoonidest on need veidi statsionaarsemalt kirikuhoonega seotud. (Lainvoo, 2015, lk 53)

Kuna õigeusk on Eesti aladel levinud erinevatel ajajärgudel ja põhjustel, võib Eesti õigeusu ikoone ja nendega seonduvat vaadelda piirkonna- või taustaspetsiifiliselt (*Ibid.*). Näiteks Setomaal, kuhu õigeusk on eelkõige jõudnud Petseri kloostri kaudu (EAÕK, 2018, lk 2-3), on teistsugused ikoonitraditsioonid võrreldes Saaremaa või Põhja-Eestiga. Eelkõige kajastuvad sellised erisused neis pühakutes ja sündmustes, mida teistest rohkem kujutada eelistatakse. Samuti võib erisusi täheldada ka stiilides: Põhja-Eestis hakkavad 19. sajandil võimust võtma renessansi ja klassitsismi jooned, Lõuna- ja Ida-Eesti jääb seevastu vene eeskujul traditsioonilisemaks (Lainvoo, 2015, lk 56-58). Tänapäeval on ikoonimaal Eestis mitmepalgeline, hõlmates endas Peipsi-äärset vanausuliste traditsiooni kui ka noori kaasaegseid ikoonimaalijaid (*Ibid.*, lk 58). Praegu tegeletakse ikoonimaalimisega aktiivselt näiteks Püha Eelkäija Skiita ikoonikojas Reomäel Saaremaal ja Pühtitsa kloostris (*Ibid.*).

3. Metoodika

Käesoleva uurimistöö eesmärk on välja selgitada mõningad olulised usulise käitumise erinevused eesti ja vene emakeelega õigeusklike vahel, võttes vaatluse alla ikooni rolli õigeuskliku elus. Esimeses osas antakse kirjandusele tuginedes ülevaade ikooniteoloogiast ja kohalikest ikoonitraditsioonidest antud uurimistöö kontekstis. Töö teises osas kirjeldatakse autori läbi viidud uuringut, selle tulemusi ning analüüsitakse neid. Uuritavatega viiakse läbi suulises vormis poollahtiste küsimustega intervjuu, vastused salvestatakse diktofoniga ning nende vastustest vajalik osa transkribeeritakse ja analüüsitakse. Poollahtiste küsimustega intervjuu on antud uurimistöö kontekstis sobivaimaks meetodiks, sest sel viisil on võimalik koguda mõistliku aja jooksul võimalikult suur hulk uurimisküsimustele vastust andvat informatsiooni. Vene keeles läbi viidud intervjuud tõlgitakse täies mahus eesti keelde ja seejärel rakendatakse eeltoodud meetmeid.

3.1. Kasutatud kirjanduse ülevaade

Teemat, mil määral eesti ja vene emakeelega õigeusklikud teineteisest erinevad, on varasemalt teaduslikus kirjanduses käsitletud vähe. Religiooniteadlane Liina Eek on avaldanud uurimusi, milles võetakse vaatluse alla eestlastest õigeusklike tõekspidamised ja tundmused ning võrreldakse neid peavoolu tõekspidamistega. Eelnimetatud autori doktoritööle on ka antud töös viidatud. Ajaloolise ülevaate andmiseks õigeusu kirikust Eestis on kasutatud nii eesti- kui ka välismaiste autorite artiklikogumikke. Suur hulk artiklite autoreist on ka ise õigeusu vaimulikud ja teoloogid, mis tagab andmete aktuaalsuse ning usaldusvääruse. Õigeusu kirikust 20. sajandil ülevaate andmiseks on sealhulgas EAÕK materjalidele tuginetud ka Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kiriku (MPEÕK) poolt avaldatule, seal hulgas vene rahvusest autorite materjalidele, eelkõige selleks, et tagada mõlema arvamuse esindatus küsimuses, mis puudutab õigeusu kiriku jagunemist pärast Eesti iseseisvuse taastamist. Ikoniteoloogiast ülevaate andmiseks on kasutatud nii EAÕK perioodikaväljaannet „Usk ja Elu“ kui ka piiskop Kallistos Ware teost „Õigeusu tee“ ning teisi väljaandeid. Mõlemate allikate autorid on teemaga igapäevaselt palju kokku puutunud õigeusu teoloogia spetsialistid. Teatud probleemide parema ja sügavama avamise huvides on viidatud ka üksikutele tekstidele Piiblist, aluseks Eesti Piibliseltsi 1997.a väljaanne.

3.2. Uuringu sihtgruppide valim

Selgemate uuringutulemuste huvides on tehtud lihtsustus, kus eesti rahvusest inimesi käsitletakse emakeele poolest eestikeelsetena ning vene rahvusest inimesi käsitletakse venekeelsetena. Kuivõrd uurimuse teema valiku kandvamaks küsimuseks on eestlastest õigeusklike usuliste tõekspidamiste ja käitumise uurimine, on uuringus valitud üheks sihtgrupiks eesti emakeelega õigeusklikud. Teise sihtgrupina on võetud vaatluse alla Eestis elavad vene õigeusklikud, seda eeskätt ajaloolise tausta ja suure diasporaa pärast Eesti aladel. Nende kahe faktori tõttu on vene emakeelega õigeusklikud suurel määral kujundanud siinset ortodoksset ruumi aastasadade vältel. Kahe suurema etnilise grupi kõrval on uurimuse praktilises pooles viidud läbi uuring ka setode koguduse juures, kuna nende rahvuskultuuris on elemente, mis on omased nii eestlastele kui venelastele, ning samuti on nad ligi aastatuhande jooksul Eesti aladel kujunenud arvestatavaks õigeusklikuks kogukonnaks.

3.2.1. Koguduste valim

Intervjuu läbi viimiseks on valitud kaks eestlaste enamusega EAÕK kogudust: Kuressaare Püha Nikolai kogudus ja Tallinna Issandamuutmise kogudus. Mõlemad kogudused on tugeva põliseestlasliku pärimusega, mis annab võimalikult kontsentreeritud informatsiooni eestlastest õigeuskliku tõekspidamiste kohta. Lisaks viiakse intervjuud läbi ka EAÕK Värskas Püha Georgiuse koguduses, kuna sealsed setod asetsevad nii geopoliitiliselt kui usukommetelt eestlaste ja venelaste vahel ning seega on huvitav jälgida, mil määral avalduvad nende usulise käitumises emma-kumma uuritava sihtgrupi mõjutused.

Venekeelsest kogudustest on valimis EAÕK Tartu Jumalaema Uinumise (Uspenski) kogudus ning EAÕK Valga Issidori peakiriku kogudus. Mõlemad kogudused on Vene õigeusu taustaga ning esindavad siinse venekeelse usklikkonna arvamust.

3.2.2. Intervjueeritavate valim

Kõikidest kogudustest viiakse intervjuud läbi vaimulikuga ning kahe koguduseliikmaga, et võimaluste piirides oleks sihtgrupist esindatud võimalikult erinev arvamus. Koguduse vaimulikul on üldjuhul hea ülevaade kogu liikmeskonna tõekspidamistest ja kommetest, samuti ka teoloogiline haridus ja mõtestatud usuline käitumine. Erinevast soost ja vanuserühmadest koguduseliikmete uurimine toob välja rohkem erinevaid arvamusi ja loob mitmekesisema pildi kogudusest, et tehtavad üldistused oleksid usaldusväärsed.

4. Intervjuu vormis uuring

Intervjuu käigus tuli igal uuritaval vastata kümnele ikoone ja nende austamist puudutavale küsimusele. Küsimused on autori poolt välja töötatud, pidades silmas püstitatud uurimisküsimusi. Intervjuu eestikeelsed küsimused on toodud lisas 1 ning nende tõlge vene keelde on esitatud lisas 2. Intervjuud viidi läbi vastanute koguduste juures: kas kirikus või selle juurde kuuluvates hoonetes. Üksikud vastajad ei soovinud kohtuda kirikus, vaid palusid intervjuu läbi viimiseks mõnda muud asukohta põhjusel, et nad tunnevad end nii usuaasjadest rääkides vabamalt.

4.1. Intervjueeritud uuritavatest

Kokku osales uuringus 15 uuritavat viiest kogudusest: kümme koguduste liiget ja viis nende koguduste preestrit. Uuritavatest üheksa olid eesti emakeelega ning kuus vene emakeelega. Üheksast eestikeelsest intervjuust kaks on läbi viidud seto päritolu ilmikutega ja üks seto koguduses teeniva preestriga. Neid käsitletakse kvantitatiivses plaanis eraldi mõlemast suuremast rahvusrühmast, kuid nende vastuseid on siiski näidetena tsiteeritud teiste eestikeelsete vastajate hulgas.

Kuna usk on paljudele sügavalt isiklik teema, siis ei avaldata käesolevas uurimuses vastanute isikuandmeid detailselt. Ilmikute vastuste analüüsimisel kasutatakse nende vastustega koos kodukogudust, emakeelt, sugu ning vanuserühma. Preestrite juures on jäetud välja toomata nende kogudus, kuna enamik neist polnud pärit samast kohast, kus nad teenimistööd tegid ning nende usulisi tõekspidamisi on kujundanud teoloogiline haridus. Samuti oleksid vastasel korral nende nimed kergesti leitavad.

Uuringus osalenutest olid kuus naised ja üheksa mehed, viimastest viis preestrit. Seega jagunesid intervjueeritud koguduseliikmed soo alusel ligikaudu pooleks. Vastajate seas olid esindatud erinevad vanuserühmad: kõige noorem vanuses 15-19 a ning kõige vanem 70-74 a. Kõige enam vastajaid oli vanuserühmas 40-44 eluaastat. Uuritavate vanuselist ja soolist jaotust illustreerib tabel 1.

Tabel 1. Uuringus osalenud vanuse ja soo kaupa

	15-19.a	20-24.a	40-44.a	45-49.a	50-54.a	55-59.a	65-69.a	70-74.a
Mehed	1		2	2	2	1	1	
Naised		1	2					3
Kokku	1	1	4	2	2	1	1	3

Intervjuule eelnenud vestlustest selgus, et kõik uuringusse kaasatud koguduseliikmed olid tihedalt õigeusu kirikuga seotud, osaledes pidevalt jumalateenistustel, võttes osa koguduseelust ja -sündmustest ning väärtustades kodust palveelu. Samuti ilmnes, et enamik vastanutest on pärit õigeusklikest perekondadest või elanud usklikku elu juba pikemat aega. Autorile teada olevalt polnud ükski uuritav teisega perekondlikes sidemetes. Küsitletud preestrid teenisid aktiivselt oma kogudust.

5. Tulemused

Kõik intervjueeritavad nõustusid vastama kõigile kümnele küsimusele. Tulemuste analüüsimiseks ja järgnevate üldistuste tegemiseks on kasutatud 150 üksikvastust, millest mõningaid on tulemuste selguse huvides ja illustreerimise mõttes ka alljärgnevalt tsiteeritud. Kõik tsiteeritud vastused pärinevad 2018-2019 aastatel töö autori poolt läbi viidud, kirja pandud ning vajadusel eesti keelde tõlgitud intervjuudest. Transkriptsioonid iga uuritava vastustest on toodud lisa 3. Kuigi iga küsimus oli välja töötatud andma vastust ühele kolmest püstitatud uurimisküsimusest, toetasid ja täiendasid kõik kümme vastust teineteist. Seepärast on intervjueeritava üksikvastust analüüsid arvestatud ka tema ülejäänud vastuseid.

5.1. Ikooni määratlemine

Esimesele uurimisküsimusele, mis kajastas ikooni määratlemist õigeuskliku jaoks, andsid infot küsimused nr 10 *Selgitage lühidalt, mis on teie arvates ikoon!* ning pühapildi tähendust õigeuskliku elus toetas küsimus nr 7 *Kas teil on olnud juhus, et pühak või tema ikoon aitab teid?*

5.1.1. Ikooni mõtestamine õigeuskliku jaoks

Uuritavad andsid küsimuse peale selgitada ikooni olemust erineva mahuga vastuseid: ühest lausest kuni pikema arutluskäiguni. Erinevalt ülejäänud küsimustest andsid kõik 15 intervjueeritud ikooni olemust selgitades erinevaid vastuseid. Siiski leidis saadud definitsioonides mitmeid ühiseid märksõnu ja mõttekäike, mis on omavahel võrreldavad. Kõige põhjalikumaid selgitusi andsid preestrid, rääkides alati nii ikooni maisest kui ka jumalikust olemusest.

„Icoon on pühakuju. Seal kujutatakse Kristust, Jumalasünnitajat, pühakuid. See on nagu aken meie, nähtava maailma, ja igavese taevase ilma vahel. Icoon on alati palvevahend, see pole ainult kunstiteos. Seda austatakse, aga ei teenita: teenitakse ainult Jumalat. Ja austades pühakuju, ikooni, osutatakse au selle algkujule, olgu siis Kristusele, Jumalasünnitajale või pühale inimesele. Ikooni kirjutatakse, maalitakse ja pühakujul on alati olemas sümbolid, tähed, mis siis näitavad, kes on ikoonil kujutatud. Jeesus Kristus: kirjutatakse tema nimetähed, Jumalasünnitajal on olemas oma tähed...ja siis ka [tähed] pühakute kohta.“ – preester, 40-44 a, eestlane.

Eesti ja vene vastajad tõid võrdselt välja, et maises mõttes on ikoon palvevahend: objekt, mis on suureks abiks Jumala ja tema pühakute poole pöördumisel. Lisaks kümnendale küsimusele tõid uuritavad ka teistes vastustes välja, et väärtustavad ikooni abivahendina, mis toob Jumala või pühaku neile otse silmade ette, ning seeläbi ei näe nad palvetamise hetkel enam mitte ikooni, vaid konkreetset pühakut.

„Selle abil saame oma südame tunded viia Jumala ette ja paluda seeläbi Jumalalt abi ning see lähendab meid Temale.“ – preester, 55-59 a, venelane.

Kõik vastajad selgitasid samuti Nikaia VII üleilmse kirikukogu otsusega kooskõlas olevalt, et eelkõige on tähtis see, kes on ikoonil kujutatud ning et ikooni austamise kaudu teenitakse siiski ainult Jumalat, mitte pühapilti.

„Tähtis on see, kes seal kujutatud on, mitte materiaalne asi kui selline. [Kui näidata mõnd suurt ja ilusat ikooni,] siis on ikkagi eelkõige tähtis selle olemus.“ – Tartu, mees 15-19 a, venelane.

Erinevused ilmsesid veidi erineva tähendusega sõnades, mida eesti ja vene emakeelega õigeusklikud kasutasid ikooni peamise sünonüümina. Valdav osa eestlastest ütlesid, et ikoon on „pühakuju“ (harvem „pühapilt“), mis viitab rohkem materiaalsele, füüsiliselt eksisteerivale esemele. Venelased seevastu võrdsustasid tüüpiliselt ikooni „kujutisega“ (pühast inimesest või sündmusest), mis viitab rohkem vaimse aistingu ja nähtava tulemusena tekkivale mitte-reaalsele nähtusele.

„Ikoon on pühakuju, aken taevasse.“ – Kuressaare, naine 70-74 a, eestlane.

„Ikoon on kujutis, mille kaudu Issand meil omal viisil meie peale vaatab. Niisamuti on ta pühaku kujutis, mille kaudu ta meil silma peal hoiab.“ – Valga, mees 45-49 a, venelane.

Üle poole eesti päritolu vastanutest väitis, et ikooni näol on tegu „aknaga taevasse“. Venelastest kasutas sõna „aken“ kõigest üks uuritav. Sellega seonduvalt ilmses kahe grupi vaheline arvamuste erinevus, kumba pidi suhtlus ikooni kaudu Jumalaga toimub. Eestlased nägid ikooni enamjaolt väravana, mille kaudu on neil usklikena võimalik vaadata Jumala riiki. Vene päritolu vastanud nõustusid, et palvetades on võimalik ikooni kaudu Jumala poole pöörduda, kuid leidsid lisaks, et eelkõige vaatab Jumal ikooni kaudu nende peale.

„Piltlikult öeldes on nad aknad, mis aitavad Jumalariiki vaadata, võimaldavad seda.“ – Tallinn, mees 40-44 a, eestlane.

Kolm vene emakeelega vastanut rõhutasid lisaks, et ikoonikultuur on üheks olulistest momentidest, mis eristab neid õigeusklikena teistest konfessioonidest ning on teataval viisil nende usulise identiteedi märgiks. Ükski eestlasest vastanu seda otseselt välja ei toonud.

„Siit tuleb ka üks erisus, mida teistel usulahkudel ei ole. Õigeusklikud saavad ikoonide abil ka pühakuid meenutada, nende abile loota. Mõnikord võib olla raske pöörduda otse Jumala poole, kuid läbi pühakute on see kergem, võiks öelda isegi inimlikum, sest nemad seisavad Issandale meist palju lähemal.“ – preester, 55-59 a, venelane.

5.1.2. Icoonide abiga seotud religioossed kogemused

Kõik vastanud kinnitasid, et ikoonide abiga palvetamisest on neile erinevates eluvaldkondades kindlasti kasu olnud. Enamik nõustusid, et tihti ei ole nad pärast palvevastust mõelnud, et see oli otsene vastus mõnele pühapildi ees loetud palvele, vaid peavad seda pigem iseenesestmõistetavaks. Tüüpiliselt kirjeldati säärase palvetamise tulemusel saabunud sooje ja üldisi positiivseid tundeid.

„See kogemus ei ole ratsionaalne, et mis siis see abi on. Ikoon vahendab jumalikku mitte loodud energiat – seda me nimetame eesti keeles armuks. Aga arm väljendub ka füüsiliselt sellise sooja ja meeldiva tundega. Eriti hästi kui inimene hakkab keskendunult palvetama ikooni ees. Sel juhul seostab ta palvevastusena saadud armu ikooniga. Me ei saagi seepärast vahet teha, kas arm tuleb ainult palvest, ikoonist või on see koosmõju. See kõik on väga suhteline. Aga kindlasti toime on väga tugev.“ – preester, 50-54 a, eestlane.

Erinevus eesti ja vene rahvusliku kuuluvusega usklike vahel puudutab antud küsimuse lõikes eelkõige ikooniga seotud otsese kogemuse olemasolu. Üle poole eestlastest toovad välja, et lisaks pidevale tunnetuslikule abile on nad vähemalt korra kogenud reaalselt ja tugevat imet, ilmutust või otsest kehalist abi. Enamik ei soovinud sellest täpselt rääkida, kuna väärtustasid seda isikliku Jumalalt saadud sõnumiga. Kuuest venelasest neli jällegi kinnitasid, et säärast väga otsest kogemust neil pole. Seda isegi pärast intervjuerija täpsustavat märkust, et nad ei pea sellest täpsemalt rääkima.

„Ühte ilmutust nägin küll öösel umbes nelikümmend aastat tagasi, kuidas pühakuju äkitselt ilmus, tulemeri...aga sellest ma nii rohkem ei räägiks. See on mulle siiski sügavalt meelde jäänud: ehmatas ja muutis mind, kuid heas mõttes. Väiksemaid tundeid ei oska meelde jätta, see on kuidagi igapäevane, loomulik.“ – Kuressaare, mees 65-69 a, eestlane.

5.2. Ikoonide roll väljaspool kirikut

Teisele, ikoonide rolli õigeuskliku elus väljaspool kirikut puudutava uurimisküsimuse kohta andsid infot küsimused nr 1 *Kas ja kui palju on teil ikoone kodus?*, nr 2 *Kust te olete need ikoonid saanud?*, nr 3 *Kus need täpselt asuvad?*, nr 4 *Kas te kasutate ikoone igapäevaste palvete juures, kuidas?*, nr 5 *Kas teil on ikoone ka kusagil mujal, kui jah, siis milliseid?*, nr 9 *Milliseid palveid te ikooni austamisel kasutate?*

5.2.1. Ikoonide hulk kodus ja mujal

Vastustest selgus, et kõigil küsitletutest oli kodus vähemalt üks ikoon, kuid enamasti siiski rohkem. Kõige tavalisemaks suurusjärguks anti ligikaudu kümme. Kellelgi eesti ilmikutest polnud kodus üle kümne, preestritest üle kahekümne ikooni. Vene rahvusest vastajail oli seevastu ikoone keskmiselt rohkem, alla kahekümne ning mõlemal preestril rohkem kui kakskümmend.

Nii vene kui eesti emakeelega vastajad tõid välja, et lisaks kodule on neil mingigi ikoon enda või pere autos. Autodes olid sõltumata rahvusest kas väiksed püha Nikolai ja Neitsi Maarja kujutised, triptühhon (kolmeosaline ikoon) Kristuse, Neitsi Maarja ning püha Nikolaiga. Üks koguduseliige mainis, et tal on autos lihtsalt rist, mis on samuti käsitletav kõige lihtsama ikoonina. Preestrid mainisid, et neil on ikoone ka töökabinetis.

5.2.2. Ikoonide paigutus kodus

Enamik vastajaid tõid välja, et neil on ikoonid kindlasti elutoas, samuti paljudel ka magamistoas, vähem köögis. Rohkem kui pooltel nii eesti kui vene vastajatest oli kodus olemas õigeusu traditsiooni kohane kodune altar, nn punane nurk (vene k *красный угол*), setokeeles pühasenurk ehk pühäsenulk. Nende, kellel altarit polnud, ikoonid paiknesid enamasti lihtsalt riiulitel, silmade kõrgusel. Mõningad, iseäranis preestrid, pidasid tähtsaks ikoonide paigutamist idaseina.

„Need on toas, niimoodi, et kui nende poole palvetada, vaatame ida poole. On siis spetsiaalne palvenurk, kus on koondunud palju ikoone. Lisaks sellele on mõned ka teistes tubades: elutoas, köögis.“ – preester, 40-44 a, eestlane.

5.2.3. Koduste ikoonide päritolu

Ikoonide päritolu kohta anti kolme erinevat vastust: ostetud, kingitud, pärandatud. Oli tavaline, et usklikud olid neid ostnud antikvariaadist, mõnelt reisilt või palverännakult õigeusklikule maale (Venemaale, Kreekasse, Iisraeli).

„Mõned on kingitud, enamik on ise ostetud. Abikaasa reisib palju ja toob kaasa. Kui külastame mõnda püha paika, siis ostame sealt kaasa.“ – Valga, naine 40-44 a, venelane.

Kolmel vastajal, kahel eestlasel ja ühel venelasel, oli perekondlikult pärandatud vanu ikoone.

„Päritolu on mul [ikoonidel] väga iidne. Minu suguvõsas on nunnid, preestrid, ka minu isa oli preester. Vanaisa oli ikoonikirjutaja ja -restauraator, ta restaureeris Petseri kloostri kümme aastat koos minu isaga... seal nemad töötasid. Ja sealt ma sain neid muidugi palju. Ise olen ka muidugi ka saanud kingituseks ning ostnud siit samast leti pealt [kiriku kauplusest] meie nunnade toodangut. Mul on isegi selline ikoon, mille maaliski minu ikoonikirjutajast vanaisa.“ – Kuressaare, naine 70-74 a, eestlane.

Kõik kolm uuritavate valimis olnud naist vanuses 70-74 aastat, kaks eestlast ja üks seto, tõid välja, et neil on kodus laulatusiks kingitud ikoon, mis oli ühtlasi vanim nende valduses olev pühapilt. Samuti oli laulatusikoon kodus ühel vene preestritest.

„Kõige vanem on meie laulatusikoon, meie kahe [abikaasade] nimepühakutega.“ – Värsk, naine 70-74 a, seto päritolu.

5.2.4. Ikooni kaasamine kodusesse palveellu

Kõik uuritavad tõid välja, et ikoon on peamine abivahend nende koduses palveelus. Enamik rääkisid, et kasutavad ikoone hommiku- ja õhtupalvete lugemisel ning ka muudel hetkedel, palvetades nende ees.

„Ennekõike [kasutan ikoone] hommikuste ja õhtuste palvete tarvis, see on hea välja kujunenud tava. Hommikul saab ikooni ees teha ristitähed, lugeda hommikused palved ja kui vähegi võimalik, siis teha seda sama ka õhtul või muul ajal, et pärast seda rahulikult ja vaikselt magama minna.“ – Tallinn, mees 40-44 a, eestlane.

Peaaegu kõik vastanutest kinnitasid, et neil on kodus õigeusu palveraamat ning nad kasutavad aeg-ajalt ikoonide ees palvetades sealt võetud palveid. Samas peavad nad sama tähtsaks ka enda vabas vormis pöördumiste kasutamist, kuna palveraamatus pole alati iga olukorra ja tunde väljendamiseks vajalikke tekste. Osa nii eesti kui ka venekeelsetest vastajatest tõdesid, et mõningad palveraamatu palved on neil juba aastatega pähe kulunud. Üksikud vastajad tõid

välja ka konkreetseid ettekirjutatud palved: Meie Isa palve, Issanda palve, palve ristile, pühakute pealaulud.

„Kasutan [palveid] nii palveraamatust kui ka oma sõnadega, vabalt. See sõltub sellest, kuidas hinge tunne on. On erinevad pühad kirjutised... ka palved suuremas osas, neid kasutan. Aga need [tekstid] on ikkagi see, mida sa [lihtsalt] loed. On ka midagi, mis on hinges, mida tahad just oma hingest öelda: andeks paluda või paluda midagi, ütleme moraalset või hingelist abi, kehalist abi kui oled haige.“ – Valga, mees 45-49 a, venelane.

5.3. Lemmikpühakud ikoonide näitel

Kolmanda, pühakuid puudutava uurimisküsimuse kohta andsid infot küsimused nr 6 *Kelle või milliste sündmuste ikoonid on Teil kodus?* ning nr 8 *Kas Teie jaoks on oluline mingi kindla murega või sooviga pöörduda just kindla pühaku poole? Kui jah, siis milliste muredega kelle poole pöördute?* Töös on pühakute nimed esitatud võimalusel eesti keeles enim juurdunud nimekujude järgi, kuna vastustes kasutasid uuritavad vastavalt harjumusele erinevaid nimekujusid. Mõningate pühakute nimekujude juures on tuginetud õigeusu pühakuid käsitlevale munkpreester Stefani teosele „Pühakud“ (2013. a).

5.3.1. Pühakud ja sündmused ikoonidel

Keskmiselt andis iga usklik vastuseks neli kuni seitse pühaku nime, kelle ikoonid on nende jaoks kõige tähtsamad. Kõigil vastanutest on kodus Kristuse ja Neitsi Maarja, peaaegu kõigil ka püha Nikolaid kujutavad pühapildid. Rahvusest sõltumata tõi hulgaliselt uuritavaid välja püha Panteleimoni ja püha Sarovi Serafimi, keda peetakse tervise kaitsjateks (Stefan, 2013, lk 67, 73), veidi vähem Ristija Johannest. Lisaks eelnimetatuile mainiti vähetuntud pühakuid, kelle nime alati täpselt ei teatudki, kuid kelle ikoone oldi kaasa toodud reisisid külastatud kloostritest. Üksikud eesti ja vene vastajad nimetasid kohalikke Eestiga seotud pühakuid: Tartu (Jurjevi) püha preestermärter Issidori, piiskopmärter Platonit; saarlased ka teisi Saaremaa uusmärtreid.

Ilmnes, et eestlased on agaramad oma koduseid ikoone kirjeldama või kommenteerima, venelased seevastu eelistavad pühakute tähtsuse järjekorras lakoonilisemat üles lugemist.

„Kui alustada ikooninurgast, siis keskel on Kristuse ikoon, tema kõrval Jumalasünnitaja. Ühel esinduslikumal hoiab Kristus käes tahvlit käsuga: „Nüüd armastage üksteist!“ Väiksematest kõigi nimesid ei tea, või ei tule meelde. Toiduvalmistajate kaitsepühak, püha Jüri, püha Alaska Herman.“ – Tallinn, mees 40-44 a, eestlane.

„Kristus, Jumalaema uinumine – väga ilus ikoon. Ja üks huvitav asi: ma tean, et Jumalat ennast ei tohi ikoonil kujutada. Aga ometi mul on üks ikoon, kus on Jumal Isa kujutatud. Ta on seal niimoodi pilvede sees... Püha Nikolai, veel üks Moskva pühakute oma: neli Moskva pühakut suhtlevad Jumalaemaga...“ – Tallinn, naine 70-74 a, eestlane.

Üks erinevus eestlastest ja venelastest vastajate vahel seisneb püha Jüri austamises. Kuuest eesti emakeelega vastajast tõid teda välja ainult kaks, kuid vene vastajatest viis. Teine erinevus puudutab ikoone, millel on kujutatud erinevaid Piiblist tuntud sündmusi. Eestlastest mainis ainult üks vastaja põgusalt, et tal on Jumalaema (Neitsi Maarja) uinumist kujutav ikoon. Vene uuritavatest loetlesid aga mõlemad preestrid ning uuritavad Tartust erinevaid sündmusi kujutavaid pühapilte: Jumalaema uinumine, Kristuse ülestõusmine, 12 suure püha ikoon ning nelipüha.

Samuti on täheldatav, et erinevalt eestlastest peavad vene rahvusest inimesed väga oluliseks pidada meeles oma nimepühakuid: vene vastajatest ei maininud seda ainult üks, eestlastest seevastu oli nimepühaku ikoon ainult ühel vastajal.

„Püha neitsi Maria, külastatud kloostrite kaitsepühakute ikoonid, nimepühaku ikoon, pere nimepühakute ikoonid (näiteks püha Andreas), Kristuse ülestõusmine. Nimepühakutega on nii, et nende jaoks tahaks sellist korralikumat ja viimistletumat, nagu näiteks minu vanemad ongi mulle sellise kinkinud. Poja oma on samuti käsitsi maalitud...aga abikaasale, temale veel sellist pole...“ – Tartu, naine 40-44 a, venelane.

5.3.2. Pühakute seostamisest kindlate valdkondadega

Küsimusele, mil määral peetakse tähtsaks pöörduda pühakute poole kindlas valdkonnas eestkoste saamiseks anti enamuses sarnaseid vastuseid. Paljud vastanutest selgitasid, et teavad selliste seoste olemasolust õigeusu kiriku õpetuses, kuid ei pea seda tähtsaks või ei kasuta selliseid palveid tihti. Mõned nii eesti kui vene vastajatest tõid välja, et pöörduvad vahel püha Nikolai poole reisimisega seotud kaitse saamiseks, vähem mainiti Neitsi Maarja abi perekonnaasjades. Preestrid oskasid tuua välja rohkem sedalaadi seoseid, kuid tunnistasid samuti, et ei pea neid oluliseks.

„Minul otseselt sellist olulisust ei ole. Muidugi on Issanda palve, mida palun Kristuse ikooni ees. Aga ka mõned kindlad palved püha Nikolai ees. Püha Panteleimoni ikoon tervise puhul, ristija Johannes mõne uue alguse puhul. See teema on väga selgelt spetsifitseeritud ja tean selliste [palve]tekstide olemasolust, kuid ma ise ei pea sellest nii väga lugu.“ – preester, 50-54 a, eestlane.

„Eriliselt mitte, ei pea seda [spetsiifikat] väga oluliseks. Siiski natuke ikka seostad. Püha Maria, palvetangi ju palju pere pärast ja temale mõeldes... Aga ka püha Nikolai, temaga seostan [vahel] reisimist...“ – Valga, mees 45-49, venelane.

6. Arutelu

Uurimisküsimustele vastuste leidmise eesmärgil läbi viidud uuring tõi välja mõned arvestatavad ikoonidega seonduvad erinevused eesti- ja vene emakeelega õigeusklike vahel. Samuti leidis kinnitust, et ühes kolmest uurimisküsimusest suuri arvamuste ja usulise käitumise lahknevusi antud teema kontekstis ei ole.

Mõlemad uuringu sihtgrupid väärtustasid ikooni õigeusule omaselt tähtsa palvevahendina. Samuti selgus kõigi intervjueeritavate vastustest, et nad on hästi teadlikud õigeusu kiriku ikooniteoloogia põhiseisukohtadest (vt ptk 2.2.), nende antud selgitused ühtisid Nikaia VII kirikukogu ametlike seisukohtadega, aktsepteerisid ning väärtustasid neid ühes muu õigeusu kiriku traditsioonilise pärimusega.

Ilmnesid erinevused selles, millise tähendusega sõna kummastki rahvusest õigeusklikud eelistavad enda jaoks ikooni sünonüümina: eestlased näevad ikooni rohkem „pühakujuna“ ja „aknana“ taevasse, venelased aga „kujutisena“. Sellest lähtuvalt selgitasid eestlased, et palve kaudu ikooni ees vaatasid nemad Jumala kuningriiki, venelased aga leidsid rohkem, et Jumal vaatab seeläbi nende peale. Seega võib uuringu tulemusena väita, et kaks sihtgruppi nägid suhtlust Jumalaga eelistatult teineteisele vastupidises suunas. Raske on leida põhjust, miks see nii on; võib oletada, et see on tingitud vene rahvusest inimestele omasest jumalakartusest või üldisest suuremast austusest millegi endast suurema vastu. Põhjenduse leidmine vajaks edasist uurimist, laiendades uuritavaid usulise käitumise teemasid.

Pooled vene küsitletavast tõi välja, et ikoon on oluline osa pärimusest, mis eristab neid õigeusklikena teistest. Sellised väited on põhjendatavad Venemaal aastasadu enam levinud olnud ikoonikultuuriga. Eestlastel seevastu oli palju rohkem ikoonidega seotud otseseid irratsionaalseid kogemusi. Eelnimetatud tulemus on heas kooskõlas varem tehtud töödega, näiteks Liina Eek'i doktoritöös (2017, lk 214-215) toodud tulemustega. Antud probleemi analüüsimine on raske, kuna töö autor ei saa veenduda nende kogemuste tõesuses, ega selles, kas vene rahvusest inimestel neid polnud. Siiski võib järeldada, et igal juhul on eesti õigeusklikud märksa avatumad oma usuliste kogemuste jagamisel. Antud järeldust toetab ka fakt, et paljud eestlased eelistasid oma kodustest ikoonidest pikemalt jutustada.

Teises uurimisküsimuses, mis puudutas ikoonide rolli õigeuskliku elus väljaspool kirikut, ei ilmnunud kahe uuritava grupi vahel ühtegi märkimisväärset erinevust. Venelaste keskmine veidi suurem ikoonide arv kodus ei ole töö autori arvates käsitletav põhimõttelise erinevusena.

Arvuliselt on vahe väike ning mõned eestlastest uuritavad selgitasid hilisemate küsimuste käigus, et ei arvestanud öeldud ikoonide arvu hulka väiksemaid paberil reproduktsioone, kuid mõned venelased lugesid ka need täpselt koduste pühapilte arvu hulka. Kodualtar (nn punane nurk), mida küll võiks pidada rohkem vene traditsiooni kohaseks, on kodus ka sama paljudel eestlastel: ilmselt on nad selle üle võtnud kas üldisest või vene õigeusu pärimusest. Pärandatud või vanu ikoone on vastajail võrdselt vähe, kindlasti on selles roll religiooni tauninud Nõukogude režiimil, kuna siis oli ikoonide levitamine piiratud. Kuigi kõik kolm naist, kel oli kodus laulatusikoon, olid eesti emakeelega, on see ilmselt seletatav uuritavate statistilise anomaaliaga: nii vanu vene naisi valimis polnud ning hilisemal Nõukogude ajal lihtsalt suurte laulatusikoonide traditsioon Eestis kadus. Mõlemad uuringu sihtgrupid kasutasid ikoonide austamiseks nii palveraamatust kui ka vabas vormis palveid, väärtustades nii õigeusu traditsiooni, kuid kohandudes ka uute olukordadega (paljud palveraamatu palved on väga vanad). Kuna teine uurimisküsimus oli intervjuu küsimuste arvult kõige suurema mahuga, siis võib pidada hästi tõestatuks, et ikoonide roll mõlemast rahvusest usklike elus väljaspool kirikut on sama.

Kolmandas uurimisküsimuses, mis puudutas ikoonidel kujutatud pühakuid, oli kahe sihtrühma vahel võimalik täheldada nii sarnasusi kui erinevusi. Kõigil uuritavatel oli kodus vähemalt Jeesuse Kristuse ning Neitsi Maarja ikoon. See tulemus vastab igati ikooniteoloogia teoreetilisele taustale: Jeesuse Kristuse inimeseks saamine on põhjuseks, miks õigeusu traditsioon lubab Jumalat piltidel kujutada; Neitsi Maarja on õigeusklike seas kõige populaarsem püha inimene, kelle eestkoste loota. Palju toodi välja tervendajatena tuntud püha Panteleimonit ning püha Sarovi Serafimi: tervis on tihti peamine põhjus, milles kõik usklikud inimesed Jumalalt abi paluvad. Eesti kohalike, iseäranis uuemate, pühakute ikoone oli usklikel kodus vähe, mis võib viidata sellele, et nii eesti- kui ka venekeelsed kogudused võiksid sel teemal rohkem teavitustööd teha. Samuti ei väärtustatud kindlate pühakute seostamist tema eestkoste all oleva valdkonnaga: oletatavalt on see traditsioon suuresti oma väärtuse mõlema sihtrühma seas minetanud, säilinud on ainult püha Nikolai väärtustamine reisijate kaitsjana ning Neitsi Maarja poole pöördumine pereprobleemides.

Selgus, et vene rahvusest inimesed peavad väga tähtsaks oma nimepühakute meeles pidamist, muuhulgas neile ikoonide kaudu tähelepanu pööramist. Eestlased seevastu ei toonud seda üldse välja. Selle põhjuseks võib olla, et venekeelses kultuuriruumis on kirjutamata tavaks nime valikul lähtuda juba olemasolevatest traditsioonilistest eesnimedest, mis ajalooliselt on tuletatud pühakute nimedest. Järeldub, et ainult üksikud, väga pika õigeuskliku traditsiooniga

eesti perekonnad otsustavad lapsele nime panna mõne pühaku järgi; enamik eestlasi ei pea seda oluliseks, kuna kultuuriruum seda ei eelda.

Uuritavate vastustest selgus erinevus, et venelastel on märkimisväärselt enam püha Jüri ning Piibli, täpsemalt Uue Testamendi, sündmusi kujutavaid ikoone. Selle põhjenduseks võib oletada fakti, et püha Jüri on mitmete Venemaa piirkondade kaitsepühak, kuid antud uurimistöökontekstis ei ilmne ammendavat selgitust pühakirja sündmuste eelistamise kohta. Kindla põhjenduse leidmine vajaks edasist spetsiifilist uurimistööd ajaloolise kirjanduse või kahe rahvuse rahvakalendri pärimuste kõrvutamiseks.

Seto päritolu uuritavate väikse valimi tõttu ei ole võimalik nende vastuseid eraldi kategoriseerida või teha neist kaugeleulatuvaid järeldusi. Siiski toetasid setode antud vastused üldist suunda ning olid seega lisandväärtuseks kogu uurimisgrupi kohta järelduste tegemisel.

Kokkuvõte

Uurimistöö eesmärgiks oli selgitada mõningaid erinevusi eesti ja vene emakeelega õigeusklike vahel. Kuivõrd valdkond on väga lai, tehti antud töös kitsendus uurimaks ikoone ning nendega seonduvat. Teema on antud kitsenduses on aktuaalne, sest pühapildid on tuntud õigeusu kirikuga seonduva elemendina ka mitte-ortodokssetele inimestele. Erinevuste ja võimalike sarnasuste uurimiseks kahe sihtgrupi vahel püstitati kolm uurimisküsimust, millest esimene puudutas ikooni määratlemist õigeuskliku jaoks, teine ikoonide rolli kirikust väljaspool ning kolmas ikoonidel enam kujutatud pühakuid ning nende austamist.

Uurimisküsimusi toetava informatsiooni hankimiseks töötati läbi suur hulk erialast kirjandust. Probleemi avamiseks anti teoreetilises taustas ülevaade ikoonidest kristliku kiriku ajaloos, õigeusu kiriku ikooniteoloogiast ja selle kujunemisest ning ikoonidest Eesti õigeusu kirikus. Samuti anti taustainfoks põgus ülevaade õigeusu kiriku ajaloost Eestis. Uurimisküsimustele vastuste leidmiseks töötati välja poollahtiste küsimustega intervjuu, mille 10-st küsimusest igaüks andis ühele kolmest uurimisküsimusest, kuid mis toetasid üksteist tervikuna. Uurimisprobleemist lähtuvalt moodustati uurimisgruppide valim, kuhu kuulusid valdavalt eestikeelsetest õigeusu kogudustest EAÕK Kuressaare Nikolai kogudus ja EAÕK Tallinna Issandamuutmise peakiriku kogudus ning venekeelsetest EAÕK Tartu Jumalaema Uinumise (Uspenski) kogudus ja EAÕK Valga Issidori peakiriku kogudus. Valimis oli lisaks eelmainituile ka EAÕK Värskas püha Georgiuse kogudus, et näha, kas sealsete setode tõekspidamised ühtivad kahe uurimisgrupi omadega. Kõigist eelmainitud kogudustest viidi läbi intervjuud preestrite ning kahe koguduseliikmega, kokku 15 inimesega, kes võimalusel olid enamasti erinevast vanuserühmast ja soost. Säärane uuritavate valim ning küsimused on põhjendatud, et kvalitatiivse uurimuse tarbeks oleks võimalik koguda erinevaid arvamusi.

Esimeses, ikoonide mõtestamist käsitletud uurimisküsimuses selgus oodatult kahe sihtgrupi sarnasusena, et ikooni väärtustakse tähtsa palvevahendina. Eesti rahvusest vastajad kasutasid enda jaoks ikooni sünonüümidena sõnu „pühakuju“ ja „aken taevasse“, venelased seevastu mõtestasid ikooni „kujutisena“, millest esimese all mõtlesid eestlased eelkõige objekti, kuid teise all venelased rohkem meelelist tundmust. Sellest tulenevalt selgitasid eestlased, et vaatavad ikooni kaudu taevasse, kuid venelased arvasid, et Jumal vaatab ikooni kaudu nende peale. Ilmnenud erinevus ikoonide abil toimuvast Jumalaga suhtlemise suunast vajab edasist uurimist. Samuti selgus varasemaid teadustöid toetava teadmisenähtena, et eestlastel on enamasti

ikoonidega seostada mõni imeline kogemus. Vene vastajad tõid välja, et ikoonid eristavad neid õigeusklikena teistest konfessioonidest.

Teine ikoonidega seotud uurimisküsimus kätkes endas enim intervjuu küsimusi, mis puudutasid ikoonide osa usuelus väljaspool kirikut. Selgus, et enamikul uuritavatest oli kodus kümmekond ikooni, mida nad kasutavad aktiivselt oma koduses palveelus, austades neid nii palveraamatu kui vabas vormis palvetega. Mõlema uurimuse sihtgrupi vastajatel oli kodus nn punaseid nurki. Intervjueeritavad olid ikoonide saanud kingiks, ostnud ise või üksikutele juhtudel oli neid ka pärandatud, vanematel vastajatel oli kodus laulatusikoone. Antud uurimisküsimus tõestas, et ikoonide roll väljaspool kirikut ei sõltu täheldataval määral rahvusest.

Kolmas uurimisküsimus võttis vaatluse alla ikoonidel esinevad pühakud või sündmused ning nende seostamise kindlate valdkondadega. Ootuspäraselt selgus, et kõigil oli kodus Kristuse ja Neitsi Maarja ikoon, kes on õigeusu õpetuses tähtsal kohal. Samuti oli paljudel tervendajatena tuntud pühakute ikoonid. Mõlemast rahvusest usklikud tõdesid, et on teadlikud pühakute seostamisest kindlate valdkondadega, kuid ei pea selliseid palveid eriti tähtsaks. Erinevusena rahvuse baasil selgus, et venelased väärtustavad rohkem püha Jürit ning erinevaid piiblisündmusi kujutavaid pühapilte. Samuti peavad vene rahvusest usklikud suurt lugu oma nimepühakutest, mis võib olla seletav vene kultuuriruumilise taustaga. Saadud teadmiste täpsete põhjenduste leidmine vajab edasist uurimistööd. Seto päritolu vastajate valim oli liiga väike, et nende tõekspidamisi seostada mõne kindla järeldusega, kuid nende vastused toetasid kõigis uurimisküsimustes üldist suunda.

Töö aluseks olnud hüpotees, et eesti ja vene emakeelega õigeusklikud on erinevad, leidis uurimistöö tulemusena kinnitust. Eesmärk neid erinevusi välja selgitada sai täidetud, sest kolmest uurimisküsimusest kahes selgusid rahvusliku kuuluvuse alusel mõningad olulised erinevused. Samuti loodi töö tulemusena teadmine, et ikoonide roll koduses usuelus ei sõltu Eesti õigeusklike hulgas rahvusest. Ilmnenud erinevused vajavad edasist uurimist, et selgitada välja nende täpsemad ning kaugemaleulatavamad põhjused.

Märksõnad: kristlus, õigeusk, ikoonid, usuline käitumine, pühakud, kvalitatiivne uurimus.

Резюме

Различия эстонских и русских православных на примере икон

Исследовательская работа

Андрэас Эскор

Гимназия Хуго Треффнера, 12.б класс

Руководитель: Лийна Эек (доктор
теологических наук, PhD)

Соруководитель: Тийна Нийтвяги-
Хелламаа (учитель гимназии Хуго
Треффнера)

Целью исследовательской работы являлось выяснение некоторых различий в религиозном поведении и убеждениях эстоно- и русскоговорящих православных, исходя из контекста икон.

Проблема и исследовательские вопросы:

Православие является самым распространенным вероисповеданием в Эстонии, его последователями являются как русские, так и эстонские жители. Достоверно, что существуют различия в убеждениях двух этнических групп, но ранее этот вопрос был раскрыт недостаточно. Исходя из цели работы было поставлено три исследовательских вопроса: 1) что означает икона для православных? 2) какова роль иконы в православной жизни вне церкви? 3) к каким святым обращаются православные через икону?

Материал и методика:

В целях раскрытия исследовательских вопросов, с помощью ранней богословской и исторической литературы был предоставлен обзор истории Православной церкви в Эстонии, икон в христианской церкви, православного иконологического богословия и его развития. Для проведения исследования автор работы составил интервью с 10 вопросами, каждый из которых помог получить информацию по теме исследования и поддержал раскрытие убеждений верующих в более широком плане. В целях исследования была сделана выборка из пяти приходов, принадлежащих Эстонской Апостольской Православной Церкви (ЕАПЦ): два эстоноговорящих прихода (Таллиннская Церковь Преображения Господня, Курессаарская Церковь Св. Николая), два русскоговорящих (Тартуский Успенский кафедральный собор, Валгаский Собор Исидора Юрьевского) и один приход этнической группы сету (церковь Святого Георгия в Вярска). Для получения результатов качественного исследования в каждом

приходе было проведено интервью со священником и с представителями двух разных полов и возрастной группы. Всего было опрошено 15 человек. Ответы на интервью были транскрибированы, при необходимости переведены на эстонский язык и проанализированы с помощью качественных методов.

Результаты:

В результате исследования было установлено, что эстонцы воспринимают икону главным образом как земной объект, тогда как русские - как изображение, относящееся к познанию через чувства. Можно выделить отличие в том, что эстонцы смотрят на небо через икону, а русские считают, что через икону Бог смотрит на них. У многих эстоноязычных православных имеется какой-либо чудотворный опыт в связи с иконами. Русские ассоциируют икону со своим национальным самосознанием. Роль иконы вне церкви не отличается в контексте национальности, и икона ценится как важное молитвенное средство. В отличие от эстонцев русские больше уважают иконы, на которых изображены различные события, святой Георгий и святые покровители имени. Святым целителям придается одинаковое значение, но не считается важным обращаться к конкретным святым, являющимися покровителями тех или иных областей деятельности.

Выводы:

Разница в определении иконы может быть связана с бóльшим почтением русских по отношению к чему-либо могущественному. Восприятие ими иконы как национального самосознания может происходить от того, что культура иконы в России является более распространенной. Чудотворные опыты эстонцев с иконами тяжело обосновать, к аналогичным выводам пришли и другие исследователи. В результате исследования выяснилось, что роль иконы вне церкви не отличается в контексте национальности. Бóльшее уважение русских к святым покровителям имени и к святому Георгию можно связать с культурным пространственным происхождением. Вышеперечисленные различия требуют дальнейшего изучения. Работой достигнуты поставленные цели и предоставлены содержательные ответы на возникшие исследовательские вопросы.

Ключевые слова: христианство, православие, иконы, религиозное поведение, святые, качественное исследование.

Kasutatud allikad

- Ajaloolis-kanooniline ülevaade. (2019). Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku kodulehekül. <https://www.eoc.ee/eesti-apostlik-oigeusu-kirik/> (13.12.2019).
- Aleksios, A. (2015). Õigeusu ikooni vaimulik ilu. Jutlus õigeusu pühapäeva õhtuteenistusel. Kolk, M. (toim.). *Usk ja Elu. 13*. Tallinn: EAÕK Kirjastus, 45-52.
- Aleksius II. (2009). Õigeusk Eestimaal. Tallinn: Revelex.
- Bobrinskoi, B. (2015). Pildirüüste. Kolk, M. (toim.). *Usk ja Elu. 13*. Tallinn: EAÕK Kirjastus, 11-20.
- Clement, O. (2015). Ikooniteoloogiast Leonid Uspenski põhjal. Kolk, M. (toim.). *Usk ja Elu. 13*. Tallinn: EAÕK Kirjastus, 35-44.
- EE 10. Eesti Entsüklopeedia. (1998). Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Eek, L. (2017). Tänapäeva eestikeelsete õigeusklike katehheesist ja uskumustest. Doktoritöö. Tartu Ülikool: usuteaduskond.
- ENE 3. Eesti Nõukogude Entsüklopeedia. (1988). Tallinn: Valgus.
- Kotšinev, J. (2007). Õigeusk Eestis. Kolk, M. (toim.). *Usk ja Elu. 4*. Tallinn: EAÕK Kirjastus, 104-116.
- Laats, A. (2014). Oikumeenilised kirikukogud ja ristiusu kontseptualiseerumine, 2. osa. *Kirik ja teoloogia*. <https://kjt.ee/2014/01/oikumeenilised-kirikukogud-ja-ristiusu-kontseptualiseerumine-2-osa/> (12.11.2019).
- Lainvoo, L. (2015). Ikoonimaalist Eesti õigeusu kirikutes. Kolk, M. (toim.). *Usk ja Elu. 13*. Tallinn: EAÕK Kirjastus, 53-58.
- MPEÕK hetkeolukord. (2020). Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kiriku kodulehekül. Kiriku ajaloo alamlehekül. http://www.orthodox.ee/current-situation_est.html (13.01.2020).
- Palli, M. (2015). Damaskuse püha Johannes ja tema kaitsekõned pühakujudele. Kolk, M. (toim.). *Usk ja Elu. 13*. Tallinn: EAÕK Kirjastus, 21-34.
- Phidas, V. (2002). The Church of Estonia. Archim D. Papatomas, G., R. P. H. Palli, M. (koost. ja toim.). *The Autonomous Orthodox Church of Estonia. L'Eglise autonome orthodoxe d'Estonie*. Ateena: Epektasis-B. P. 267-273.
- REL 2011: kindlat usku tunnistab üle neljandiku elanikkonnast. (2013). Statistkameti kodulehekül, rahvastiku ja eluruumide loenduse alamlehekül. <https://www.stat.ee/dokumendid/68949> (16.01.2019).
- Saar, E. (2008). Õigeusk Eesti- ja Liivimaal. Orthodox.weebly: Õigeusu ajalugu Eestimaal. <https://orthodox.weebly.com/otildeigeusu-ajalugu-eestimaal.html> (23.12.2019).
- Schvak, Toomas (2015). Eesti õigeusu kiriku lugu 19. sajandist tänaseni. Liina Eek (toim.). *Mitut usku Eesti IV. Valik usundiloolisi uurimusi: õigeusu eri*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 40-86.
- Setumaa kogudused. Orthodox Christian congregations in Setumaa. (2018). Eesti Apostliku-Õigeusu Kiriku väljaanne.

Stefan. (2013). Pühakud. Põltsamaa: OÜ Vali Press.

Toon, M. (1997). EAÕK Kuressaare püha Nikolai koguduse ajalugu. Kuressaare. Trükitud Tallinnas: AS TERBO.

Ware, K. (2001). Õigeusu tee. Tallinn: EAÕK kirjastustoimikond.

Õigeusu kiriku kalender. 2020. (2019). Eesti Apostliku-Õigeusu Kiriku väljaanne.

Käsitõrjalised materjalid

Kõik alljärgnevad intervjuud on läbi viidud ajavahemikul 2018.–2019. a ning materjalid nende kohta on töö autori valduses. Intervjueeritavate isikuandmete kaitseks on varjatud nende sünniaasta viimane arv ning preestrite puhul ka intervjuu läbi viimise kuupäev.

Eskor, A. (2018a). Intervjuu EAÕK eestlasest preestriga (sünd 197X). Läbi viidud XX.XX.2018.

Eskor, A. (2018b). Intervjuu Värskas koguduse naisliikmegas (sünd 194X, elukoht Värskas). Läbi viidud 17.12.2018.

Eskor, A. (2019a). Intervjuu EAÕK eestlasest preestriga (sünd 196X). Läbi viidud XX.XX.2019.

Eskor, A. (2019b). Intervjuu EAÕK eestlasest preestriga (sünd 197X). Läbi viidud XX.XX.2019.

Eskor, A. (2019c). Intervjuu EAÕK venelasest preestriga (sünd 196X). Läbi viidud XX.XX.2019.

Eskor, A. (2019d). Intervjuu EAÕK venelasest preestriga (sünd 197X). Läbi viidud XX.XX.2019.

Eskor, A. (2019e). Intervjuu Kuressaare koguduse meesliikmegas (sünd 195X, elukoht Kuressaare). Läbi viidud 24.08.2019.

Eskor, A. (2019f). Intervjuu Kuressaare koguduse naisliikmegas (sünd 194X, elukoht Kuressaare). Läbi viidud 24.08.2019.

Eskor, A. (2019g). Intervjuu Tallinna koguduse meesliikmegas (sünd 197X, elukoht Tallinn). Läbi viidud 17.02.2019.

Eskor, A. (2019h). Intervjuu Tallinna koguduse naisliikmegas (sünd 194X, elukoht Tallinn). Läbi viidud 17.02.2019.

Eskor, A. (2019i). Intervjuu Tartu koguduse meesliikmegas (sünd 200X, elukoht Tartumaa). Läbi viidud 15.12.2019.

Eskor, A. (2019j). Intervjuu Tartu koguduse naisliikmegas (sünd 197X, elukoht Tartu). Läbi viidud 27.12.2019.

Eskor, A. (2019k). Intervjuu Valga koguduse meesliikmegas (sünd 197X, elukoht Valga). Läbi viidud 01.12.2019.

Eskor, A. (2019l). Intervjuu Valga koguduse naisliikmegas (sünd 197X, elukoht Valga). Läbi viidud 01.12.2019.

Eskor, A. (2019m). Intervjuu Värskas koguduse naisliikmegas (sünd 199X, elukoht Värskas). Läbi viidud 07.01.2019.

Lisa 1. Intervjuu küsimustik eesti keeles

- 1.** Kas ja kui palju (umbes) on teil ikoone kodus?
- 2.** Kust te olete need ikoonid saanud? (kloostrist, mõni pärandatud vms)
- 3.** Kus need kodus täpselt asuvad?
- 4.** Kas te kasutate koduikoone igapäevaste palvete juures, kuidas?
- 5.** Kas teil on ikoone ka kusagil mujal, kui jah, siis milliseid?
- 6.** Kelle või milliste sündmuste ikoonid on teil kodus?
- 7.** Kas teil on olnud juhus, et pühak või ikoon aitab teid? Kas see kogemus oli väga otseselt tajutav või rohkem tunnetuslik?
- 8.** Kas teie jaoks on oluline mõne kindla murega või sooviga pöörduda just kindla pühaku poole? Kui jah, siis milliste muredega kelle poole pöördate?
- 9.** Milliseid palveid te ikooni austamisel kasutate?
- 10.** Selgitage lühidalt, mis on teie arvates ikoon!

Lisa 2. Intervjuu küsimustik vene keeles

- 1.** Имеются ли у Вас дома иконы? Если да, то сколько примерно?
- 2.** Откуда эти иконы у Вас появились?
- 3.** Где именно в Вашем доме иконы расположены?
- 4.** Пользуетесь ли Вы домашними иконами при ежедневных молитвах? Каким образом?
- 5.** Есть ли у Вас иконы еще где-либо? Если да, то какие и где? (например, в машине)
- 6.** Иконы с изображением каких святых или событий есть у Вас дома?
- 7.** Был ли у Вас случай, когда икона или святой оказали Вам помощь? Был ли этот опыт ощутим напрямую или на эмоциональном уровне?
- 8.** Считаете ли Вы важным обращаться с молитвой к определенному святому в случае конкретной проблемы? Если да, то с какими проблемами Вы к ним обращаетесь?
- 9.** Какими молитвами Вы пользуетесь в данных случаях?
- 10.** Поясните кратко, какое значение для Вас имеет икона!

The differences between Estonian and Russian speaking Orthodox on the basis of icons

Andreas Eskor

Hugo Treffner Gymnasium, 12b class

Research advisors: Liina Eek (PhD in religious studies), Tiina Niitvägi-Hellamaa (HTG teacher)

Problem Definition and Scope:

Orthodoxy is the most common religion in Estonia and has followers among both Estonians and Russians. In the past, there has been little research on the religious behaviour of Estonian Orthodox believers and therefore it lacks comparison between local two main ethnic groups. Essentially, the subject is treated through the theme of icons as they are important aspects of orthodoxy. This particular topic is also inspired by the personal interest of the author.

Purpose and Research Questions:

The aim of the research was to explain some differences of religious behaviour and beliefs between Estonian and Russian orthodox believers. Accordingly, three research questions were formulated: 1) what is an icon as such for an orthodox believer? 2) What are the roles of icons in everyday life outside the church? 3) Which saints are venerated with the help of icons?

Material and Research Method:

In order to open the research questions, literature was analysed for an overview of the history of the Orthodox Church in Estonia, icons in the Christian church as well as the Orthodox icon theology in its development. An interview with 10 questions was designed, based on qualitative research questions, to obtain as many different views as possible. For the study, a group of five congregations was selected, two of which were Estonian majority, two of Russian majority and one with Seto origin. In each congregation, its priest and preferably two members of different genders and ages were interviewed, a total of 15 people. The responses were transcribed, translated if necessary and analyzed using qualitative methods.

Findings:

Through the course of research it became clear that Estonians primarily thought of the icon as an earthly object whereas the Russians took it as a cognitive image. Estonians had some strong miraculous experiences. Russians connected the icon to their identity. The role of the icon didn't differ outside of the church based on ethnicity. Russians, unlike Estonians, valued certain saints. Saint-specific prayers were not considered important.

Conclusions:

Beliefs of Russians can be associated more with their cultural background and national identity. On the contrary, Estonians tend to believe more on personal basis. No explanation can be given to miraculous experiences of Estonians, but previous researchers have come to similar findings. Turned out that the role of icons in everyday spiritual life outside the church does not differ amongst nationalities. All differences concluded would need further research in order to provide a more detailed explanation.

Autorideklaratsioon

Käesolevaga kinnitan, et olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud. Käesolevat tööd ei ole varem esitatud kusagil mujal.

Annan töö positiivsele hindele kaitsmise korral Hugo Treffneri Gümnaasiumile tasuta loa (lihtlitsents) enda koostatud uurimistöö või praktilise töö kirjaliku osa reprodutseerimiseks alltoodud tingimustel, säilitamiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni, juhul kui sellega ei riivata kolmandate tööga seotud osapoolte õigusi. Töö lisas 3 esitatud intervjuude autorlus kuulub ainult töö autorile. Neid ei ole lubatud ilma töö autori kirjaliku nõusolekuta tsiteerida või muul viisil, milles ei ole otseselt viidatud töö tulemuste või arutelu peatükile, reprodutseerida. Samuti ei ole lubatud töö tulemuste peatükist tsiteerida või reprodutseerida uuritavate vastuseid ilma neid selgitava töö autori tekstita. Koolil on õigus vabalt reprodutseerida kogu tööd või ainult tööd ilma lisata 3, juhul kui eeltoodud tingimustega ei minda vastuollu.

Ülaltoodust tulenevalt kinnitan, et viitan oma töö kirjaliku osa kasutamisel või esitamisel edaspidi alati Hugo Treffneri Gümnaasiumile kui töö kaasautorile.

21.01.20, Andreas Eskor

.....

/kuupäev, töö autori nimi ja allkiri/

Juhendajate otsus kaitsmisele lubamise kohta

Lubame A. Eskori töö kaitsmisele.

22.01.20, Tiina Niitvägi Hellamaa

.....

/kuupäev, juhendaja nimi ja allkiri/

20.01.20, Liina Eek

.....

/kuupäev, juhendaja nimi ja allkiri/